

MARIAN WOLSKI

<https://orcid.org/0000-0001-6633-9929>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

O URZĘDZIE KONIUSZEGO PRZEMYSKIEGO I KRÓLEWSKIM STADZIE KONI POD PRZEMYŚLEM

Zarys treści: Artykuł przedstawia – na podstawie źródeł dotąd niewykorzystywanych w ogóle bądź jedynie marginalnie – historię królewskiej hodowli koni pod Przemyślem oraz związanego z nią urzędu koniuszego, jedyne, jaki funkcjonował w Koronie na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Ukazuje ewolucję jego uposażenia, kompetencji i obowiązków, zmian w nomenklaturze, wreszcie skład osobowy, począwszy od schyłku XV w. po 1614 r., w którym zmarł ostatni pełniący ten urząd.

The content outline: Based on so far unused sources or used only marginally, the article presents the history of the royal horse breeding site near Przemyśl and the related office of the equerry – the only one which functioned in the Crown at the end of the Middle Ages and the dawn of the early modern era. The text describes the evolution of the office's endowment, its competencies and duties, changes in its name, and, finally, the composition of its personnel from the end of the fifteenth century to 1614, when the last holder of the office died.

Słowa kluczowe: koniuszy, Przemyśl, Ruś, stado królewskie, konie

Keywords: equerry, Przemyśl, Ruthenia, royal stud, horses

W opublikowanym blisko 60 lat temu znakomitym studium o uposażeniu urzędników ziemskich w Koronie Władysław Pałucki zamieścił fragment poświęcony koniuszom przemyskim¹. Jest to jak dotąd jedyne szersze omówienie tego wyjątkowego w Koronie urzędu. Ćwierć wieku później osoby pełniące ten urząd zestawiał w spisach urzędników

¹ W. Pałucki, *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 194–198.

województwa ruskiego Kazimierz Przyboś². Badania szczegółowe, przyrost literatury, a zwłaszcza przywrócony po dziesięcioleciach dostęp do czerwonoruskiego materiału aktowego przechowywanego w dawnym Archiwum Bernardyńskim we Lwowie, stanowiącego podstawę źródłową niniejszych rozważań, którym wspomniani autorzy nie dysponowali, skłania do podjęcia na nowo kwestii genezy, uposażenia, funkcjonowania i składu personalnego urzędu koniuszych przemyskich.

Stado królewskie pod Przemyślem i geneza urzędu koniuszych przemyskich

Genezy urzędu koniuszego przemyskiego, jedyne, jaki istniał w Koronie w czasach nowożytnych, upatrywano w reliktach ustrojowych funkcjonujących na Rusi Czerwonej³. Podstawą tej hipotezy miało być istnienie ludności służebnej (koniuchów) zajmującej się opieką nad monarszym stadem koni, a zatem i jakiegoś zwierzchnika owych sług. Odległą metrykę owej powinności potwierdzać miał z kolei dokument księcia Lwa z 1296 lub 1297 r. dla koniuchów z wsi Witoszyńce, zwanych „siedelnymi”⁴. Dokument jednak okazał się późnym, piętnasto-, a może nawet szesnastowiecznym falsyfikatem⁵. Przeciw ruskiej genezie

² *Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka)*. Spisy, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, 3/1) (dalej: *Urzednicy 3/1*), nr 1703–1716.

³ *Описи королівщин в руских землях*, t. 2, wyd. М. Грушевський, Львов 1897 (Жерела до історії України-Руси, 2), s. 30–33; W. Hejnosz, *Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, Lwów 1928, s. 51–52; K. Arłamowski, *Klucz medyczny starostwa przemyskiego w XVI wieku*, w: *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone profesorowi dr Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 148; A. Böldyrew, *Hodowla i handel końmi w Polsce XVI w.*, RDSG, t. 69, 2009, s. 38; tenże, *Equus Polonus. Koń w wojsku polskim w XVI wieku*, Piotrków Trybunalski 2016, s. 16.

⁴ Znany z transumpty Zygmunta III z daty Warszawa 27 VIII 1631 r., transumpty Zygmunta Augusta z daty Lublin 4 VII 1566 r., dokumentu kniazia Lwa z daty Przemyśl 1296 lub 1297 r. dla koniuchów siedelnych z Witoszyńców; AGAD, Metryka Koronna (dalej: MK), 178, k. 381v–382v.; odpis tego dokumentu: AGAD, MK Oddz. XVIII, 73, s. 360.

⁵ W. Hejnosz datował powstanie tego falsyfikatu na połowę XV w. (tenże, dz. cyt., s. 54), jednak jego pojawienie się w przestrzeni prawnej dopiero w drugiej połowie XVI w. skłania do przesunięcia datowania bliżej tego czasu. Ostatnio o wiarygodności dokumentów kniazia Lwa i ich znamionach wewnętrznych zob. A. Janeczek, *Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego*, w: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław–Praha 2002, s. 177–193 –

zdaje się też przemawiać brak jakichkolwiek śladów istnienia analogicznego urzędu w innych ziemiach województwa ruskiego⁶, ziemi chełmskiej i bełskiej ani też pozostałych „ruskich” województwach Korony: podolskim, wołyńskim⁷ i kijowskim⁸. Wedle poglądu innych badaczy urząd koniuszego został przyniesiony do Korony przez Jagiełłę z Litwy, w ramach wprowadzonej przez tego władcę reorganizacji służby stajennej⁹. Na Litwie urząd koniuszego i podkoniuszego sięgał początkami

tu też omówienie starszej literatury. Rzadko występujący i poświadczony wyłącznie z terenu Rusi Czerwonej z końca XIV i do połowy XV w. termin „siodelny”, „siedelny” oznacza „związany z siodłem”, a koń „siedelny” to koń używany do jazdy wierzchem; *Słownik staropolski*, t. 8, Wrocław 1978, s. 206. Język starobiałoruski odnotowuje termin *седельнікiць* i *седельный* dopiero w połowie XVI w. jako synonim siodlarza lub osoby czy rzeczy związanej z siodłem; *Гістарычны Словнік Беларускай мовы*, t. 31, Мінск 2011, s. 171–172. Należy więc przyjąć, że oprócz znamion wewnętrznych, takich jak tytułatura wystawcy czy rozbudowana dyspozycja niezgodna z uznanymi za autentyczne dokumentami kniazia Lwa, a także i użyty tutaj termin jest ewidentnym anachronizmem. Znamienny jest też brak informacji o koniuszych w innym dokumencie kniazia Lwa dla Witoszyńskich z daty Lwów IX 1295 (6804 r.), opisującym granice tej wsi, znanym z oblaty konfirmacji Kazimierza Jagiellończyka z Gródka z 1448 r.; *Центральний державний історичний архів України, Київ* (dalej: CDIAUK), f. 1 (Skarb Koronny), op. 1, spr. 5, k. 85v–86v.

⁶ *Urzednicy* 3/1, s. 13.

⁷ M. Lubawskij powołując się na przywilej Zygmunta I dla ziemi wołyńskiej z sierpnia 1509 r., w którym mowa jest o dawnych uprawnieniach m in. koniuszych do pobierania główszczyzny, stwierdził, że urząd ten występował niegdyś na Wołyniu; М. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания преваго литовского статута*, Москва 1892, s. 843–844, za: *Акты относящиеся к истории западной России*, t. 2, Санктпетербург 1848, nr 54. Jednak w dokumencie króla Aleksandra z 15 II 1501 r., stanowiącym podstawę wspomnianego przywileju Zygmunta I, brak jest jakiegokolwiek wzmianki o koniuszych i klucznikach; *Акты относящиеся к истории южной и западной России*, t. 1, Санктпетербург 1863, nr 36. Wydaje się więc, że do dokumentu Zygmunta wkradł się błąd, spowodowany być może zastosowaniem formularza nieprzystającego do realiów wołyńskich? Wobec braku informacji źródłowych o istnieniu w hierarchii urzędniczej Wołynia koniuszych można przyjąć, że takiego urzędu nigdy tam nie było; *Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007 (*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku*, 3/5).

⁸ Lustracja zamków Wołynia, Podola wschodniego i Żytomierszczyzny z 1545 r. ani razu nie odnotowuje koniuszych czy koniuchów; *Литовська Метрика. Книга 561*, oprac. В. Кравченко, Київ 2005. Jedynie w późniejszym opisie zamku włodzimierskiego z 1552 r. przy wsi Koniuchy zanotowano, że „там кони г[оспо]д[а]рске стоивали”; *Словник української мови XVI-першої половини XVII ст.*, t. 15, Львів 2010, s. 4.

⁹ Z. Kaczmarczyk, *Kasztelanowie konarscy. Studium z historii urzędów ziemskich i nadwornych*, СРН, t. 2, 1949, s. 20; W. Pałucki, dz. cyt., s. 194; Z. Góralski, *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1988, s. 204; J. Kurtyka, *Problem identyczności urzędów ziemskich krakowskich i nadwornych w wiekach XIV–XVI*, w: *Urzędy*

XIV w. i był konsekwentnie zaprowadzany na ruskich terenach podbitych przez Litwę, tj. w księstwach smoleńskim, mściśławskim i połockim¹⁰. Istotą wprowadzonych przez Jagiełłę zmian było m.in. oparcie organizacji służby stajennej na osadach wtórnie obciążanych powinnościami na rzecz stad królewskich¹¹.

Brak jest przekazów źródłowych z wczesnego okresu panowania Jagiełły bezpośrednio informujących o hodowli koni pod Przemyślem. Niezbite za to dowody przynoszą źródła począwszy od końca drugiej dekady XV w., mówiące o istnieniu wyspecjalizowanej grupy ludności służebnej obsługującej stado królewskie. Najwcześniejszą informację na ten temat zawiera akt rozgraniczenia w 1418 r. dóbr królewskich przedmieścia Pikulice i zamieszkałej przez koniuchów królewskich wsi Witoszyńce od szlacheckiej wsi Grochowce¹². Od połowy XV w. narasta liczba wzmianek o koniuchach królewskich zamieszkujących podprzemskie wsie Nehrybka, Orsko (Hurko), Buców, Torki, Witoszyńce, Darowice, Maćkowice, Batycze i Małkowice¹³. Zapewne od początku swego istnienia stado królewskie zlokalizowane było na terenach leżących na wschód i południowy wschód od Przemyśla. Jest to bowiem obszar

dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych, red. A. Gašiorowski, R. Skorwon, Kraków 1996, s. 32–33. Kurtyka stwierdza jednak, że Jagiełło przeprowadził reorganizację służby stajennej na wzór „ruski”; tamże, s. 32.

¹⁰ O genezie urzędu koniuszego i podkoniuszego w Wielkim Księstwie Litewskim zob. И.И. Лаппо, *Великое Княжество Литовское*, t. 1, Санкт-Петербург 1901, s. 346–349; М. Любавский, dz. cyt., s. 842–844; *Urzędnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*, t. 1: *Województwo wileńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, współpr. U. Jemialianczuk, A. Macuk, Warszawa 2004, s. 11; t. 4: *Ziemia smoleńska i województwo smoleńskie XIV–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, Warszawa 2003, s. 92; t. 5: *Ziemia połocka i województwo połockie XIV–XVIII wiek*, red. H. Lulewicz, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, A. Haratym, A. Macuk, A. Radaman, współpr. W. Hałubowicz, P.P. Romaniuk, Warszawa 2018, s. 108–109; t. 9: *Województwo mściśławskie XVI–XVIII wiek*, red. A. Rachuba, oprac. H. Lulewicz, T. Jaszczolt, A. Radaman, A. Rachuba, P.P. Romaniuk, A. Macuk, A. Danilczyk, A. Haratym, Warszawa 2019, s. 80.

¹¹ H. Kręt, *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987, s. 78–80.

¹² W Przemyślu 30 VI 1418 r.; AGZ 6, nr 12. Wydawcy błędnie zinterpretowali fragment tego dokumentu: „miedzi siołem Witoszinczi, Koniuchi królewskimi, a miedzi siołem Grochowczy”, jakoby po stronie królewskiej były dwie wsie Witoszyńce i Koniuchy. Tymczasem w dokumencie wyraźnie zapisano własność królewską w liczbie pojedynczej, a owo rozszerzenie odnosi się do zamieszkującej ją ludności. Podobnie w znacznie późniejszym rejestrze poborowym z 1589 r. przy nazwach trzech wsi Darowice, Maćkowice i Batycze dodano „sors regalıs Koniuchowie”; *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. 1, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1902, s. 1.

¹³ W. Hejnosz, dz. cyt., s. 53.

o korzystnym równinnym ukształtowaniu terenu, z dostępem do cieków wodnych i obfitującym w rozległe łąki. W pochodzącym z 1494 r. najstarszym zachowanym wykazie dochodów starostwa przemyskiego brak jest jednak informacji o stadzie królewskim, choć wymieniony w nim został koniuszy¹⁴.

Z drugiej połowy XV w. pochodzą też pierwsze informacje o osobach pełniących funkcje nadrzędne wobec koniuchów. Wyróżniano ich mianem *subagazo superior* lub *subagazo supremus*¹⁵. Prawdopodobnie jest to ślad uregulowań sięgających jeszcze czasów Jagiellły. Analogicznie bowiem za czasów tego władcy funkcjonowali zwierzchnicy służby łowieckiej, określane jako *senior venator*¹⁶. W świetle zachowanych źródeł funkcję zarządcy stada powierzano wówczas miejscowej szlachcie: Zan z Nehrybki, Jan Matwiej z Siedlisk, Mikołaj Dołuski (Starzawski). Zatrudniani byli niewątpliwie przez starostę na określony czas i za ustalone wynagrodzenie, a zatem piastowany przez nich urząd nie miał jeszcze charakteru ziemskiego¹⁷.

Dopiero król Aleksander na samym początku swego panowania wystawił w Krakowie 1 I 1502 r. dokument określający uposażenie koniuszego, przez co uniezależnił faktycznie koniuszych od zwierzchności starościńskiej. Nie bez przyczyny zatem dokument ten był następnie traktowany jako ustanawiający ów urząd¹⁸. Za panowania Zygmunta I doszło do istotnych zmian w funkcjonowaniu stada królewskiego, a zwłaszcza w zakresie kompetencji koniuszego. Konie królewskie pasły się zapewne już wówczas na rozległych błoniach między wsiami Bucowem i Starzawą, gdzie ich obecność jest potwierdzona w trzeciej tercji

¹⁴ *Regestrum capitaneatus premisliensis 1497*, wyd. M. Hruszewski, „Zapiski Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki” 19, 1897, s. 9; W. Pałucki, dz. cyt., s. 195.

¹⁵ 29 VII 1463 r. „subagazo superior” (AGZ 13, nr 5228); 3 XI 1484 r. „ad supremum agazonem in terra premisliensi” (*Liber quitantiarum regis Casimiri ab a. 1484 ad 1488 (Księga skarbową króla Kazimierza Jag.)*, Teki A. Pawińskiego, t. 2, Warszawa 1897 [dalej: Teki Pawińskiego 2], s. 12); 27 I 1485 r. „supremus subagazo terre premisliensis” (tamże, s. 21).

¹⁶ H. Kręć, dz. cyt., s. 74. Na dworze Kazimierza Jagiellończyka obok koniuchów-masztalerzy, określane jako *subagazones*, funkcjonowali pracownicy jeszcze niższego szczebla – *subagazones inferiores*; *Rachunki królewskie z lat 1471–1472 i 1476–1478*, oprac. S. Gawęda, Z. Perzanowski, A. Strzelecka, Wrocław 1960, m.in. s. 252, 253.

¹⁷ Przykładowo Jan Matwiej po raz ostatni nazwany został koniuszym w 1485 r. (Teki Pawińskiego 2, s. 48), ale zmarł dopiero po 17 I 1492 r., gdy obowiązki koniuszego pełniła już inna osoba (AGZ 18, nr 2202).

¹⁸ AGAD, MK, 17, k. 249; regest: MRPS III, nr 63. W 1521 r. przy okazji potwierdzenia tego dokumentu przez Zygmunta I określono go bowiem jako „przywilej na urząd koniuszostwa przemyskiego” („litteras [...] super officio agasonatus premisliensis [...] concessas”); AGAD, MK, 37, k. 313v–314.

XVI w.¹⁹ W 1512 r. potwierdzono, że koniuchowie z Torek i Bucowa mają obowiązek opieki nad stadem królewskim, koszenia i dostarczania siana oraz pełnienia innych posług na rzecz stada. Pozostali zaś koniuchowie z Darowic, Witoszyńców, Maćkowic, Batycz i Małkowic zwani „siedelnymi” oprócz wyżej wymienionych powinności są zobowiązani do służby wojennej oraz niesprecyzowanych posług na rzecz dworu królewskiego (czyli zamku przemyskiego). Podporządkowano ich też koniuszym, wyjmując spod dotychczasowej zwierzchności starostów²⁰. Decyzje władcy spowodowały konflikt między ówczesnym koniuszym Dobiesławem Chmieleckim a nowym (od 1511 r.) starostą przemyskim Piotrem Kmitą. Istotą sporu musiała być właśnie zwierzchność koniuszych nad koniuchami, zamieszkującymi wsie wchodzące jednocześnie w skład dóbr starościńskich. Długie, 42-letnie urzędowanie Kmity na starostwie przemyskim było więc okresem ścierania się interesów kolejnych koniuszych z nową koncepcją funkcjonowania dóbr królewskich nastawioną na uprawę, której wykonawcą, ale i zapewne współtwórcą, był Kmita. Na polecenie króla wykupował on wsie starostwa przemyskiego z rąk zastawników w celu odbudowania potencjału gospodarczego starostwa, po czym na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XVI w. zorganizował klucz gospodarczy z centrum w Medyce²¹. Następnie przystąpił do reorganizacji stada królewskiego, mimo iż pieczę nad nim sprawował dowodnie koniuszy Stanisław Taranowski. Ten jeszcze w 1538 r. z polecenia króla podjął od starosty drohobyckiego 14 grzywien na zakup siana dla stada królewskiego, stojącego wówczas „przy oborze zamku przemyskiego”²². Jednak już z następnego roku pochodzi informacja o powołanym przez starostę, niezależnym od koniuszego, zarządcy stada, określanym nieprecyzyjnie mianem „magister stabuli magnifici domini Petri Kmytha de Vysschnicze”, stado bowiem było nadal

¹⁹ 1524 r.: „stabula inter villas Buczow et Stharzow consistentia”; Центральний державний історичний архів України, Львів (dalej: CDIAUL), f. 13 (Księgi grodzkie przemyskie), op. 1, spr. 15 (Pro parte magnifici domini capitanei premisliensis), s. 402.

²⁰ W Krakowie 23 VII 1512 r.: AGAD, MK, 25, k. 213v–214v; oblata 4 V 1596 r. transumptu Zygmunta III z daty na sejmie w Warszawie 15 IV 1596 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 312, s. 763–767; regest: MRPS IV, nr 1689.

²¹ AGAD, MK, 50, k. 25. W latach trzydziestych folwarkiem w Medyce zarządzał wódz (factor) Bartłomiej Trzeska, odnotowany w 1538 r. (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 20, s. 421), a w 1545 r. Stanisław Korzeński, jednocześnie wicesgerens grodzki przemyski (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 23, s. 367). M. Hruszewski bezpodstawnie domyślał się początków dworu w Medyce w czasach książąt ruskich; *Описи королівщин...*, t. 2, s. 31.

²² W Nowym Samborze 20 X 1538 r.; AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego (dalej: ASK) LIV, Zbiór pism rozmaitych dotyczących się dóbr królewskich, sygn. 35, k. 29–30.

królewskie²³. Powołanie tego urzędnika wiązało się najpewniej z przemieszczeniem przez starostę stada do Medyki, gdzie jego obecność potwierdzona jest po raz pierwszy w 1542 r.²⁴ Stado – złożone wówczas głównie z koni tureckich – pasło się pod dozorem koniuchów na dwóch wielkich pastwiskach i błoniu²⁵. Starosta rozpoczął też we wsiach koniuchów ograniczanie areалу łąk i pastwisk na rzecz gruntów ornych²⁶. Koniuchów zaś obciążył powinnościami kmiecymi²⁷. Taranowski starał się w miarę swych możliwości przeciwdziałać poczynaniom starosty. W 1549 r. nakazał koniuchom z Witoszyńców zanieśenie do króla skargi na starostę o zabór gruntów i zmuszenie ich do niepraktykowanej dotąd, czyli kmiecej, pracy²⁸. Nie przyniosło to jednak oczekiwanego rezultatu. Według inwentarza dochodów starostwa przemyskiego z 1553 r. koniuchowie z Witoszyńców wykonywali już wówczas pewne, na razie ograniczone, posługi na folwarku Kruhel, a koniuchowie z Batycz, Małkowic i Darowic na folwarku medyckim, koniuchowie z Bucowa zaś zamienieni zostali całkowicie w kmieci. Opiekę nad stadem królewskim pełnili wówczas koniuchowie z Torek („haec villa occasione servitorum circa equiream Maiestatis Regiae prestitorum nihil pendet”), Maćkowic i Witoszyńców²⁹.

²³ 21 VI 1539 r. był nim szlachcic Piotr Baranowski; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 20, s. 805.

²⁴ AP w Przemyślu, sygn. 507, Inwentarz starostwa przemyskiego z 1542 r., s. 189–231; K. Arłamowski, dz. cyt., s. 1.

²⁵ AGAD, ASK LVI, sygn. 202, k. 41v; K. Arłamowski, dz. cyt., s. 158. Kmiecie zaś z Medyki, Torek, Witoszyńców, Poździaczy, Bucowa, Szehini i in. zobowiązani byli do grodzenia pastwisk i ich naprawy: „Circa quod predium est pascuarium magnum et optimum in quo gramina bene crescunt et pasciuntur in hoc pascuario tempore aestatis equi domini [...] et tenentur illud sepire et restaurare istae villae infrascriptae [...] Medika, Thoriki, Wissaticze [powinno być Witoszyńce – M.W.], Posdziacza, Buczow, Shehinie etc.” (AP w Przemyślu, rkps 507, s. 197); „et circa hoc idem predium ex opposito porte castrensis aliud pascuarium [...] in quo tempore aestatis sufficientia graminis pascitur in hoc pascuario **equi seu equirea Turcensis**” (tamże, s. 198); „Est etiam planicies alias błonie magnum versus Orsko et pro pascendis bobus, pecoribus et equirea domini valde optimum” (tamże, s. 209). O koniach tureckich w polskich stadach zob. A. Bóldyrew, *Hodowla i handel...*, s. 32.

²⁶ Już w 1537 r. zapowiadano wykupienie dwóch łąk w Starzawie na powiększenie folwarku królewskiego; AGAD, MK, 54, k. 163. Bez wątplenia chodziło właśnie o folwark medycki. Natomiast w 1542 r. zanotowano, że łąka w Medyce została dopiero co powiększona w wyniku pomiaru: „propter emensurationem, quae proxime facta est”; AP w Przemyślu, rkps 507, s. 207.

²⁷ K. Arłamowski, dz. cyt., s. 154.

²⁸ 8 VI 1549 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 24, s. 811.

²⁹ AGAD, ASK LVI, sygn. 202, k. 39v–40, 41v–42v; K. Arłamowski, dz. cyt., s. 148–149. W 1545 r. dając w dożywotnią posesję Darowice Franciszkowi Zawołowskiemu, król wyłączył z nadania koniuchów; AGAD, MK, 67, k. 315.

Politykę gospodarczą Kmity kontynuował jego następca na starostwie przemyskim (1553–1568), Spytek Jordan, wojewoda sandomierski, a następnie kasztelan krakowski³⁰. W 1555 r. doprowadził do zakończenia wieloletniego sporu kompetencyjnego z koniuszym przemyskim. Nowy koniuszy Stanisław Broniowski w zamian za utrzymanie dotychczasowego uposażenia zrezygnował na rzecz starostów z zarządu stadem królewskim i zwierzchności nad koniuchami³¹.

Jednocześnie z reorganizacją gospodarki w dobrach starostwa przemyskiego i zmianą charakteru świadczeń poddanych królewskich monarcha dokonał alienacji części dóbr dotąd powiązanych z hodowlą koni, co dodatkowo świadczy o ograniczeniu tutejszej hodowli³². Wprawdzie w 1558 r. król wydał instrukcję zalecającą rozwój hodowli koni w dobrach ekonomicznych, ale dotyczyła ona najpewniej głównych stad królewskich zlokalizowanych na pograniczu Korony i Litwy³³. W tym samym czasie

³⁰ W 1573 r. synowie popa z Torek skarżyli się, że nieżyjący już starosta Spytek Jordan przy wymierzaniu gruntów w tej wsi zabrał ich role i przyłączył do folwarku w Medyce, obiecując dać inne, czego nie uczynił; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 290, s. 2308–2310. Poddani z Torek i Bucowa skarżyli się jeszcze w latach 1582–1597 o niezwyčajne robocizny i zabór gruntów; tamże, spr. 299, s. 1006–1007; tamże, spr. 312, s. 1071–1072; tamże, spr. 313, s. 339–341. W 1584 r. występowali przeciw tenentariuszowi medyckiemu, podkomorzemu lwowskiemu Mikołajowi Żółkiewskiemu, skarżąc się m.in., że mimo wolności, jakie mają od królów polskich, zmusza ich do odbywania stróży nocnej w twierdzy medyckiej; tamże, spr. 300, s. 1441–1442. Także poddani z Medyki protestowali o takie same obciążenia; tamże, spr. 312, s. 1548; tamże, spr. 313, s. 384–386.

³¹ Potwierdzenie króla w Wilnie 21 XI 1555 r.; AGAD, MK, 87, k. 117–118; W. Pałucki, dz. cyt., s. 195–196. Gdy w 1566 r. *subagazones* z Witoszyńców zwani „siedelnymi” wnieśli skargę do króla o szkody wyrządzone im przez sołtysa, król nakazał sprawę tę rozstrzygnąć staroście przemyskiemu, nie zaś koniuszemu; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 34, s. 495.

³² 17 III 1553 r. król nadał wieczyście Małkowice kasztelanowi bieckiemu Walentemu Dembińskiemu; AGAD, MK, 83, k. 91v–92v. Przed 1564 r. Małkowice powróciły do domeny królewskiej, ale przed 1569 r. trafiły czasowo w ręce szlachcica Dunikowskiego; *Lustracja dóbr królewskich województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565*, cz. 2, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa 2001 (dalej: *Lustracja 1564–1565*), s. 49; AGAD, ASK I, Rachunki królewskie, sygn. 228, k. 220v. 14 XII 1556 r. kasztelanowi wiślickiemu Sebastianowi Mieleckiemu siedmiu „kmienci *alias* koniuchów” w Batyczach; AGAD, MK, 90, k. 48–49. W bliżej nieokreślonym czasie, ale przed 1572 r., Zygmunt August dał też części w Witoszyńcach i Darowicach Aleksemu Krasickiemu. 31 I 1580 r. król po śmierci Krasickiego przywrócił je do tenuty medyckiej; AGAD, MK, 123, k. 237v.

³³ T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach*, t. 2, Warszawa 1801, s. 241; A. Bołdyrew, *Hodowla i handel...*, s. 38. O hodowli na Podlasiu zob. J. Maroszek, *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem i Narwią*, Białystok 2000, s. 249–266.

na Rusi postępowano dalsze ograniczenie hodowli koni. W 1558 r. starosta przemyski „bacząc [...], iż to mógł mniejszym kosztem stado opatrować, anizeli tak wielkość ludzi do niego obrócić [...], że tej wszystkiej robocie mogą zdołać dwie albo trzy wsie”, powołał komisję, która dzieląc jego racje, wydała dekret, zatwierdzony następnie przez króla w Krasnymstawie³⁴. Na tej podstawie grunty kolejnej wsi koniuszej Torki, opiekującej się dotąd stadem królewskim, zostały pomierzone i podzielone na łany, a tamtejsi koniuchowie zobowiązani do posług kmiecych na folwarku medyckim. Lustracja starostwa przemyskiego z lat 1564–1565 potwierdza ten stan rzeczy. Kmieci z Torek: „miasto tej powinności około stada obrócono [...] na roboty pewne, jako i insze kmiecie do folwarku Medyckiego”³⁵. Z kolei kmieciom w Bucowie jakby przywrócono powinności na rzecz stada królewskiego, skoro lustratorzy zapisali, że tamtejsi mieszkańcy nie płacą żadnego czynszu „względem tego, iż stado królewskie, które jest w Medycze pasą i strzegą go. K’temu dla tego stada powinni siano kosić i zgromadzać”³⁶. W konsekwencji opisanych działań starostów koniuchowie pozostali jeszcze w Maćkowicach, Małkowicach, Batyczach, Darowicach i Witoszyńcach, pełniąc oprócz innych powinności także posługi na rzecz stada: „stado królewskie z pilnością paść powinni i strzec go we dnie i w nocy, żrebce objeżdżają, sianorzęci, te które pierwiej te wszystkie wsi skaszali, tedy oni sami skaszają w czas i stożą statecznie dla stada”³⁷. Królewska hodowla koni uległa więc w następnych latach dalszemu zmniejszeniu, choć nadal hodowano i tresowano w niej wierzchowce dla władcy i dworu, a do jej zarządzania powoływano specjalnego urzędnika, nazywanego obecnie koniuszym medyckim. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVI w. funkcję tę pełnił Ścibor Zabierzowski (zm. 1563)³⁸. Po jego śmierci

³⁴ *Описи королівщин...*, s. 104; K. Arłamowski, dz. cyt., s. 148–149. Zygmunt August przebywał w Krasnymstawie od drugiej połowy czerwca do końca sierpnia 1558 r.; MRPS V, nr 8315, 8408.

³⁵ *Lustracja 1564–1565*, s. 48.

³⁶ Tamże.

³⁷ Lustratorzy w 1564–1565 zanotowali: „Ty wsi pięć żadnego czynszu ani danin nie dają, bo są na posłudze z dawna około stada królewskiego, a zowią ty wsi koniuchami. Wszakże jednak czynią też posługi pewne do folwarku Medyckiego. Siano, które ty wsi koszą i gromadzą, wszystko się obraca na wyżywienie stada królewskiego przez zimę”; *Lustracja 1564–1565*, s. 49. W 1566 r. król wydał list żelazny dla koniuchów z wsi Witoszyńce, Darowice, Batycze, Małkowice i Maćkowice; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 34, s. 495–497.

³⁸ Zabierzowski określany był w źródłach jako: „agazor [!] medicensis” (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 29, s. 406); służa (*famulus*) Spytka Jordana (tamże, s. 576); „servitor et agazo in Medica” starosty (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 285, s. 824). W rachunkach

kompetencje przejął pisarz prowentowy starostwa Jakub Kawka³⁹. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XVI w. koszty utrzymania stada królewskiego obciążały starostwo przemyskie⁴⁰. Powrócono więc do sytuacji z XV w., kiedy zarządcy stada byli urzędnikami starostów. Wśród personelu stada medycznego znajdowali się jeszcze wówczas kawalkatorzy zatrudnieni do ujeżdżania koni. W 1560 r. kawalkator włoski szlachcic Jan Paul Bogodes (*de Fererario Romanus*) otrzymał od starosty wynagrodzenie za tresurę koni królewskich w wysokości 418 zł i 19 gr⁴¹. Ten sam *Dzian Paul* nakazał testamentem zwrot królowi różnych użyzanych (*incommisis*) sobie sprzętów, używanych przy tresurze koni⁴².

Po śmierci starosty Jordana (zm. 11 III 1568 r.) król wydzielił z dóbr starościńskich klucz medyczny, w skład którego weszły wszystkie dawne i obecnie jeszcze funkcjonujące wsie koniusze⁴³. Opiekę nad stadem

królewskich z 1561 r. wyjątkowo został nazwany „equiso przemisliensis” (AGAD, ASK I, sygn. 191, k. 10v).

³⁹ W 1565 r. odebrał z żup ruskich „według zwyczaju starodawnego na stado jkm w Medyce” 10 beczek soli; W. Pałucki, dz. cyt., s. 196, za: AGAD, ASK V, Księgi kwitów, sygn. 3, nr 596.

⁴⁰ 29 V 1559 r. wziął od starosty Spytka Jordana na paszę zimową dla koni 8 stert siana, każdy stóg licząc po 4 zł, 50 kłód owsa na żywienie przez cały rok stadników królewskich oraz 19 kłód dla żrebców wysłanych dla króla do Krakowa, każdą kłodę licząc po 1 zł; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 29, s. 406. Starosta wydał na ten cel w 1559 r. 660 zł i 15 gr; AGAD, ASK I, sygn. 188, k. 10. W 1560 r. wydatki wyniosły 546 zł 15 gr, a w 1561 r. 534 zł i 22 gr; tamże, sygn. 191, k. 10v. Tę sumę koniuszy medyczny podjął w 1562 r. od pisarza prowentowego starostwa przemyskiego za wydatki na siano, owies, jęczmień oraz dla sług pracujących przy tymże stadzie w 1561 r. i do św. Jana Chrzciciela (24 VI) 1562 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 285, s. 463–464. W 1564 r. 470 zł i 10 gr, w 1565 – 857 zł i 6 gr, a w 1566 – 500 zł; AGAD, ASK I, sygn. 219, k. 15v. Surogator starostwa przemyskiego wykazał pomiędzy 15 IV a 7 IX 1569 r. wydanie na potrzeby stada 19 stogów owsa i 79 stert siana; tamże, sygn. 228, k. 63, 64v.

⁴¹ 1 II 1560 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 29, s. 716–717. Dzian Paolo Italus otrzymał tę sumę za opiekę nad końmi królewskimi podarowanymi królowi węgierskiemu; AGAD, ASK I, sygn. 188, k. 10.

⁴² 23 XI 1560 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 29, s. 843–844, 874.

⁴³ Nadając starostwo przemyskie 10 VIII 1569 r. kasztelanowi sanockiemu Janowi Herburtowi, król zaznaczył, że wylacza twierdzę („fortalicjum”) Medyka i wsie doń przynależne; AGAD, MK, 108, k. 20–21; regest: MRPS V, nr 10267; K. Chłapowski, *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2017, s. 223. Do tenuty medycznej w drugiej połowie XVI i na początku XVII w. należały wsie Medyka, Buców, Torki, Poździacza, Batycze, Maćkowice, Witoszyńce, Darowice i Szehinie; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 296, s. 943; tamże, spr. 297, s. 371; tamże, spr. 299, s. 884, 920; tamże, spr. 304, s. 473; CDIAUK, f. 1, op. 1, spr. 5, k. 72–94; AGAD, ASK LIV, sygn. 36, k. 8v–9.

królewskim, znacznie już wówczas uszczuplonym, pełnili wówczas już tylko koniuchowie z czterech wsi: Witoszyńców, Darowic, Batycz i Maćkowic⁴⁴. Krótko przed 1 IX 1569 r.; król oddał tenutę medyczną w ręce koniuszego przemyskiego Stanisława Broniowskiego⁴⁵. W ten sposób po raz ostatni zarząd stadem królewskim spoczął w rękach koniuszego przemyskiego. Broniowski dowodnie sprawował też bezpośrednią zwierzchność nad ludnością zamieszkującą wsie koniusze. 19 IV 1571 r. pozwany przez instygatora królewskiego o niezapłacenie poboru z Witoszyńców i Darowic, uchwalonego na sejmie lubelskim, oświadczył, że „poddanym też rozkazał, aby tak pobór wydali, ale nie chcieli”⁴⁶. Ci zaś powoływali się na swe prawa, zwalniające od płacenia poborów⁴⁷. Instygator przekonywał jednak, że wolności, na które się poddani powołują, zostały powagą sejmu uchylone⁴⁸. W 1572 r. Broniowski ustąpił tenutę medyczną synowi Janowi, który umarł pomiędzy 8 III; a 28 IV 1575 r.⁴⁹ Po jego śmierci tenutę przejął starosta przemyski Jan Herburt⁵⁰. Znamienne, że w liście podskarbiego koronnego Hieronima Bużeńskiego do urzędników medycznych z 1575 r. nakazującym okazanie posłuszeństwa słudze skarbowemu poslanemu przezeń w celu spisania inwentarza brak jest jakiegokolwiek wzmianki o koniach⁵¹. Wątpić zatem należy, aby prowadzono tam jeszcze królewską hodowlę koni. Po rychłej śmierci Herburtu w 1577 r. król dał tenutę medyczną 19 V 1578 r. surogatorowi

⁴⁴ „Que greges ibidem equorum curam tenentur”; AGAD, ASK I, sygn. 228, k. 220v. W 1569/1570 r. w stadzie było 8 stadników, 40 źrebców i nieokreślona liczba klaczy; AGAD, ASK LIV, sygn. 36, k. 4, 6–6v. Z rejestru ekonomicznego tenuty medycznej z drugiej połowy 1569 r. wynika, że hodowano tam wówczas głównie źrebce; AGAD, ASK I, sygn. 228, k. 220–222.

⁴⁵ Intromisja nastąpiła 1 IX 1569 r.; K. Chłapowski, dz. cyt., s. 223; AGAD, ASK I, sygn. 231, k. 17.

⁴⁶ CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 289, s. 640–664. Broniowski zapłacił 12 VI 1571 r. kwartę z tenuty medycznej za 1570 r. w wysokości 277 zł i 10 gr; AGAD, ASK IV, Księgi rekognicji, sygn. 8, nr 48.

⁴⁷ Zapewne chodziło o mandat królewski wydany w Piotrkowie 11 XII 1521 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 14, s. 391.

⁴⁸ Najpewniej chodziło o postanowienia sejmu obradującego w Lublinie od 10 I do 12 VIII 1569 r.: „Wsi nasze Królewskie, y panów duchownych, y każdego innych, które są na jakichkolwiek posługach, a choć czynszów nie płacą, y podatków przed tym nie dawali, abo też y dziesięcin nie płacili, na ten rok już powinni płacić są, tak jako insi wszyscy, wespół z dziesięciną po groszy dwudziestu”; VL, t. 2, s. 72.

⁴⁹ CDIAUL, f. 10 (Księgi ziemskie lwowskie), op. 1, spr. 20, s. 73; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 292, s. 42–43.

⁵⁰ *Księgi podskarbińskie z czasów Stefana Batorego 1576–1586*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1881 (Źródła Dziejowe, 9), s. 7.

⁵¹ CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 292, s. 42–43.

starostwa bełskiego, późniejszemu kasztelanowi lwowskiemu i hetmanowi wielkiemu koronnemu Stanisławowi Żółkiewskiemu⁵². Wówczas też nastąpiło ponowne, tym razem trwałe, rozdzielenie jej od starostwa przemyskiego. Rejestr poborowy z 1589 r. wspomina wprawdzie jeszcze koniuchów w królewskich częściach wsi Maćkowice, Batycze i Darowice, ale ich status traktować należy raczej jako zaszłość prawną niż odbicie faktycznych powinności⁵³. W pozostałych wsiach dotąd zatrudnionych przy hodowli koni królewskich, tj. Bucowie, Torkach, Małkowicach, Witoszyńcach, rejestr wymienia już tylko łany kmiece⁵⁴. Zaprzestanie hodowli koni w stadninie królewskiej pod Przemyślem potwierdza lustracja tenuty medycznej z 1616 r., w której kilkakrotnie zapisano, że stada królewskie są „już od dawnych lat zniesione”⁵⁵. Późniejsze siedemnastowieczne lustracje nie wspominają już w ogóle o istniejącej tu kiedyś królewskiej hodowli koni⁵⁶.

Ewolucja nazwy urzędu

Jak zauważono już w starszej literaturze, terminologia stosowana na określenie koniuszych przemyskich jest wysoce nieprecyzyjna⁵⁷. Wymiennie używano bowiem wyrazów łacińskich *agazo* i *subagazo* oraz polskich „koniuszy” i „koniuch” na oznaczenie zarówno ludności

⁵² Tamże, spr. 295, s. 144. 6 VII 1588 r. po śmierci Stanisława Żółkiewskiego do Medyki wprowadzono jego syna Mikołaja, podkomorzego lwowskiego; CDIAUL, f. 1 (Księgi grodzkie bełskie), op. 1, spr. 184, s. 310–311.

⁵³ *Polska XVI wieku...*, t. 7, cz. 1, s. 1; K. Arłamowski, dz. cyt., s. 149. Jeszcze w lustracji z 1616 r. wieś Darowice uzupełniono dopiskiem „koniuchowie”, zaznaczając, że dawną ich powinność około stada królewskiego zamieniono na roboczną. Podobnie zapisano przy wsi Batycze, również wymienioną z dopiskiem „koniuchowie”. Natomiast przy opisie wsi Maćkowice odnotowano jedynie, że jej mieszkańcy pełnili kiedyś te same posługi jak Batyczanie i Darowiczanie, a teraz zamieniono im je na roboczną; CDIAUK, f. 1, op. 1, spr. 5, k. 83v, 84v, 85.

⁵⁴ *Polska XVI wieku...*, t. 7, cz. 1, s. 2.

⁵⁵ CDIAUK, f. 1, op. 1, spr. 5, k. 72–94.

⁵⁶ *Polska XVI wieku...*, t. 7, cz. 1, s. 1; *Lustracja województwa ruskiego 1661–1665*, cz. 1: *Ziemia przemyska i sanocka*, wyd. K. Arłamowski, W. Kaput, Wrocław 1970, s. 71–84. Za czasów Zygmunta III hodowano jeszcze konie w Niepołomicach, natomiast o ewentualnej działalności stadniny medycznej brak jest jakichkolwiek informacji. W źródłach z końca XVI w. pojawia się jedynie informacja o przemieszczaniu koni królewskich do żup krakowskich oraz ruskich w Samborze; W. Leitsch, *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, Wien 2009, t. 1, s. 444–445, t. 4, s. 2300.

⁵⁷ W. Hejnosz, dz. cyt., s. 52–53; W. Pałucki, dz. cyt., s. 194.

służebnej, jak i osób zarządzających nią⁵⁸. Tych ostatnich nazywano niekiedy *superior* lub *supremus*⁵⁹. Zarówno jednych, jak i drugich określano dość konsekwentnie jako *noster*, *regie majestatis*, *regius*, co bynajmniej nie oznaczało funkcji związanej z dworem królewskim⁶⁰. Dopiero działający w latach osiemdziesiątych XV w. Mikołaj Dołuski (Starzawski) zaczął używać określenia geograficznego: „supremus subagazo terre premisliensis” (1485), co wskazuje, że za jego czasów urząd ten zaczął zbliżać się charakterem do ziemskiego⁶¹. Jego następca Dobiesław z Chmielka był początkowo w latach 1495–1500 nazywany znowu „agazo regie majestatis”⁶². Warto jednak zaznaczyć, że dokładnie tak samo określany był w źródłach ewidentny koniuch, poddany królewski Jaczek z Małkowic⁶³. Od 1499 r. koniuszy Dobiesław zaczął wymiennie stosować w nomenklaturze odniesienie ziemskie: „agazo premisliensis”⁶⁴,

⁵⁸ Koniuch: w 1445 r. „Andreas conuch de Nechrebka” (*Księga ławnicza 1445–1452*, wyd. J. Smółka, Z. Tymińska, Przemyśl 1936 (Pomniki Dziejowe Przemyśla, 2), nr 13); 1451 r. „Iwan conyuch de Manczikowicz” (tamże, nr 952); 30 XI 1466 r. „agazo alias coniochu” (AGZ, t. 13, nr 6515); koniuszy: 1418 r. „Cawcza koniuszi królewski z Witoszincza” (AGZ, t. 6, nr 12); 1450 r. „nobilis Zaynko de Nyehrebka conyvschi regalis” (AGZ, t. 14, nr 2289); 1465 r. „subagazones alias conywschi de Witoszyńce” (AGZ, t. 13, nr 5983); „agazo”: 1456 r. „Iwan agazo domini regis” (CDIAUL, f. 14 (Księgi ziemskie przemyskie), op. 1, spr. 17, s. 799); 1466 r. „agazones de Witoszyńce” (AGZ, t. 13, nr 6221); 1472 r. „nobilis Jan Matwiej z Siedlisk agazo regius” (AGZ, t. 17, nr 722–723); „subagazo”: 1468 r. „Onysko subagazo alias konywsch de Witoszyńce” (AGZ, t. 13, nr 6958); 1460 r. „nobilis Zanko de Nehrebka subagazo regie majestatis” (tamże, nr 4425); 1463 r. „Iwan, Fyed, Hrynyecz filii olim Masch de Torcky subagazones regales” (tamże, nr 5178).

⁵⁹ 29 VII 1463 r. Zan „subagazo superior” (AGZ, t. 13, nr 5228); 27 I 1485 r. Starzowski „supremus subagazo terre premisliensis” (Teki Pawińskiego 2, s. 21).

⁶⁰ Żaden z koniuszych przemyskich nie został odnotowany wśród służby stajennej królów Aleksandra i Zygmunta Augusta; J. Skibniewska, *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015, s. 419–421; M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014, s. 37–39, 133–143. Określenie *homo regalis* oznaczało zarówno człowieka zależnego, sługę królewskiego, ale i mieszkańca wsi królewskich na prawie ruskim; W. Hejnosz, dz. cyt., s. 7–8.

⁶¹ Teki Pawińskiego 2, s. 21. W. Pałucki wyrażał wprawdzie wątpliwość, czy koniuszego przemyskiego należy uważać za urzędnika ziemskiego, „bowiem w XVII w. już go w źródłach nie spotykamy”, jednak zamieścił go ostatecznie wśród urzędów o ziemskim charakterze; tenże, dz. cyt., s. 194. K. Przyboś jako pierwszego znanego koniuszego wymienia Jana Matwieja; *Urzędnicy* 3/1, nr 1703. Ten jednak ani razu nie wystąpił z ziemską nomenklaturą.

⁶² AGZ, t. 17, nr CMLXXVI, MXVI, 3267.

⁶³ 11 VI 1500 r. – „laboriosus Jaczek de Malkovycze agazo Regie Majestatis” (tamże, nr 3331); 11 VI 1502 r. – „laboriosus Iaczko Rutenus de Malkowicze subagazo Regie Majestatis” (tamże, nr 3382).

⁶⁴ Tamże, nr MCLV; AGZ, t. 18, nr 2812, 2963, 2981, 3486.

„subagazo premisliensis”⁶⁵, „agazo noster premisliensis”⁶⁶, „agazo terre premisliensis”⁶⁷, „equiso premisliensis”⁶⁸. Dopiero za Zygmunta I nomenklatura ujednoczyła się i koniuszego zaczęto powszechnie określać jako „equiso premisliensis”, sam urząd zaś „officium agazonatus”. W latach 1513–1514, po podporządkowaniu mu koniuchów, koniuszy był nazywany najczęściej „agasonum magister terre premisliensis” lub krótko – „magister agazonum”⁶⁹. Począwszy od drugiej dekady XVI w. nastąpiło już trwale zróżnicowanie terminologii. Koniuszych nazywano *equiso* lub jeszcze sporadycznie *magister agasonum*, podczas gdy koniuchów konsekwentnie *subagazonum*⁷⁰. Natomiast w drugiej połowie XVI w. zauważalny jest powrót określenia *subagazo* na koniuszego⁷¹. W tym też czasie doszło do ponownego zamieszania terminologicznego w związku z ustanowieniem funkcji koniuszego medycznego, sprawującego faktyczny zarząd nad stadem królewskim, podczas gdy równolegle funkcjonował tytułarny już tylko urząd koniuszego przemyskiego. Następnie zaś wskutek wydzielenia osobnej tenuty medycznej w 1569 r. i oddania jej w ręce aktualnego koniuszego przemyskiego doszło do faktycznego połączenia obu funkcji. Po ustąpieniu przezeń w 1572 r. tenuty medycznej synowi Janowi tego ostatniego nazywano koniuszym przemyskim, którym faktycznie nie był. Trwało to jednak krótko i ograniczyło się tylko do lat 1572–1575⁷². W końcu XVI i na początku XVII w. najczęściej

⁶⁵ AGZ, t. 17, nr MCLXV, MCLXX.

⁶⁶ AGAD, MK, 17, k. 249v; *Liber quitantiarum Alexandri regis ab a. 1502 ad 1506* (*Księga skarbowa króla Aleksandra Jag.*), Teki A. Pawińskiego, t. 1, Warszawa 1897 (dalej: Teki Pawińskiego 1), s. 145, 146; W. Pałucki, dz. cyt., s. 196.

⁶⁷ AGZ, t. 17, nr MXCIX, MCLXXII, MCLXXVIII; AGZ, t. 18, nr 3303.

⁶⁸ „[...] equiso premisliensis”: AGZ, t. 17, nr MCLXXXVII; MRPS IV, nr 1460, 1580, 1689, 1720, 9031, 9236; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 6, s. 50; tamże, nr 14, s. 136, 391; AGAD, MK, 37, k. 313v–314; „officium agazonatus”: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 14, s. 189; „equiso noster terre premisliensis”: W. Pałucki, dz. cyt., s. 196; „equiso terre premisliensis”: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 16, s. 401, 652.

⁶⁹ „[...] magister agasonum terre premisliensis”; MRPS IV, nr 2197; *Acta Tomiciana*, t. 3, wyd. A.T. Działyński, Poznań 1853 (dalej: AT 3), nr 112, 148.

⁷⁰ AGAD, MK, 25, k. 213v–214; AGAD, MK, 37, k. 313v–314; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 15, s. 402. W 1550 r. Stanisław Taranowski nazwał się wyjątkowo „koniuszym stada przemyskiego”; AGAD, ASK IV, sygn. 4, k. 47.

⁷¹ W 1565 r. sam o sobie: „subagazo premisliensis” (CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 34, s. 68); 14 III 1572 r. w mandacie królewskim: „agazo premisliensis” (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 290, s. 325–326); 16 XI 1576 r.: „subagazo terre premisliensis” (tamże, spr. 42, s. 893).

⁷² B. Paprocki pisał, że starostwo medyczne Stanisław Broniowski „za żywota synowi spuścił”; tenże, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, s. 575; M. Wolski, *Broniowscy herbu Tarnawa do końca XVI wieku. Żołnierze, dyplomaci, uczeni*, w: *Studia genealogiczne*, t. 1, red. A. Sikorski, T. Sławiński, Warszawa 2016, s. 65.

stosowanym określeniem koniuszych było „praefectus stabuli terrae premisliensis”⁷³, urzędu zaś „officium agazonatus seu praefecturae stabuli terrae przemysliensis”⁷⁴.

Kompetencje koniuszych

Koniuszowie powołani zostali do nadzorowania zarówno hodowli, tresury i dystrybucji koni, jak również pracy ludności służebnej, sprawującej bezpośrednią opiekę nad stadem i dostarczającej paszę. Potwierdzenie tej oczywistej kwestii znajdujemy w mandacie królewskim z 1514 r., w którym napisano o koniuszym jako opiekującym się stadem królewskim („equiream nostram conservantem”), wskazując zatem jednoznacznie na jego realne zaangażowanie w prowadzenie stadniny królewskiej⁷⁵. Właśnie ze względu na praktyczny charakter tego urzędu koniuszowie mieli obowiązek rezydencji w ziemi przemyskiej⁷⁶. Bezpośredni nadzór koniuszych nad stadem królewskim pod Przemyślem potwierdzają już informacje pochodzące z księgi skarbowej króla Aleksandra. Czytamy w niej, że koniuszy otrzymywał regularnie różne kwoty, m.in. z poborów ziemi przemyskiej na potrzeby stada królewskiego, np. zakup obroku, koni rozplodowych czy zapłatę dla koniuchów⁷⁷. Do obowiązków koniuszych

Jeszcze 14 V 1572 r. Stanisław Broniowski trzymał w swych rękach tenetę medyczną („koniuszy ziemie Przemyskiej na Medicze urzędnik króla jego mości”) (AP w Przemyślu, Akta sądów gajonych miasta Jarosławia, sygn. 1, s. 332), a już 16 X 1572 r. Jan został nazwany koniuszym przemyskim, co należy rozumieć; jako starostwo medyczne (AGZ, t. 20, nr 5).

⁷³ CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 30, s. 666–667; AGAD, MK, 143, k. 13v–15.

⁷⁴ CDIAUL, f. 9 (Księgi grodzkie lwowskie), op. 1, spr. 87, k. 1465–1466.

⁷⁵ W. Pałucki, dz. cyt., s. 196.

⁷⁶ „[...] personaliter residenciam in terra Premisliensi faciat”; AGAD, MK 49, k. 34v–35.

⁷⁷ Przykładowo w 1502 r. koniuszy podjął 10 grzywien na zakup obroku dla stada królewskiego („pro pabulis equiree regie comparandis”), a w 1503 r. na zapłatę dla koniuchów strzegących stad oraz na paszę („custodibus equirearum, quod singulis annis solvere consuevit [...] pro pabulis equiree [...] ac pro salariis equisorum seu custodium”); Teki Pawińskiego 1, s. 6, 45–46, 145, 147, 178. W 1505 r. wziął 15,5 grzywiny i 6 groszy na obrok i inne potrzeby stada („ad pabula et alias provisiones equiree nostre przemisliensis”); tamże, s. 145. W 1508 r. kupił za 24 zł konia rozplodowego do stada; AGAD, ASK I, sygn. 38, npag. – 1508 r. Z kolei 6 V 1509 r. pozwolono mu pobrać z pieniędzy poborowych 16 grzywien na pokrycie wydatków na siano i obrok, jakie poniósł zimą na potrzeby stada królewskiego. W czerwcu tego samego roku otrzymał asygnatę na 15 zł na szatę adamaszkową. 18 IV 1510 r. został skwitowany z wydatków na paszę i utrzymanie stada w zimie oraz otrzymał 10 zł na kozuch i 20 grzywien za posługi,

należało też dostarczanie na dwór królewski koni oraz wydawanie ich na polecenie monarchy urzędnikom, dworzanom i posłom⁷⁸. Początkowo koniuszy, choć nazywany *regius*, wykonywał swe czynności w imieniu starosty i był przez niego najmowany na służbę. Ważnym obowiązkiem koniuszego była wówczas egzekucja zarządzeń i wyroków starościńskich wobec koniuchów. Śladem tych zależności może być przekazanie staroście Jakubowi z Koniecpola w 1463 r. przez koniuszego Zana z Nehrybki 2 sztuk bydła rogatego z wsi Witoszyńce, jako karę za niesubordynację tamtejszych mieszkańców⁷⁹. Taka sytuacja utrzymała się jeszcze na przełomie XV i XVI w. W 1494 r. koniuszy przekazał staroście podjęte z żupy drohobyckiej 240 grzywien⁸⁰. Możemy się domyślać, że były to środki na potrzeby stada, którymi jednak dysponował starosta. Jeszcze na początku XVI w. koniuchowie podlegali starostom („quos capitaneus premisliensis ex mandato s. regie majestatis defendebat”)⁸¹. Dopiero w 1512 r., na skutek prośby koniuchów ziemi przemyskiej o odnowienie ich przypadłych przywilejów i określenie na nowo obowiązków, aby wolni byli od krzywd ze strony urzędników królewskich, jakie znoszą w wyniku utraty dokumentów, król zlecił koniuszemu Dobiesławowi rozpatrzenie tej sprawy, jednocześnie wyłączając koniuchów spod jurysdykcji starostów i podporządkowując ich koniuszom⁸². Fakt ten znalazł natychmiast

w tym sprowadzenie armat królewskich z Dunajowa do Lwowa; AGAD, ASK I, sygn. 38, npag. W 1531 r. w święto Podwyższenia św. Krzyża koniuszy Jan Podolec odebrał ze skarbu królewskiego 67 zł zwrotu wyłożonych przezeń środków na zakup konia do stada królewskiego oraz owsa dla klaczy, a także za pewne prace przy sadzawce; tamże, sygn. 67, k. 33.

⁷⁸ Teki Pawińskiego 2, s. 9, 12, 14, 21, 63; Teki Pawińskiego 1, s. 43, 48, 72, 95, 101, 146, 147, 178. W 1508 r. koniuszy Dobiesław Chmielecki przyprowadził do Krakowa 3 wałachy (AGAD, ASK I, sygn. 38, npag. – 1508 r.), a w czerwcu 1509 r. 14 wałachów i jednego źrebca (tamże, npag.). W 1550 r. koniuchowie przyprowadzili do króla do Krakowa konie ze stada przemyskiego; tamże, sygn. 156, k. 74. W 1561 r. starosta wysyłał konie i źrebce z Medyki dla króla do Wilna; tamże, sygn. 191, k. 14.

⁷⁹ „[...] de villa tota Witoszyńce ob inobedientiam recipiendo duo peccora videlicet bovem et vaccam extradidit in perditionem dno capitaneo premisliensi”; AGZ, t. 13, nr 5228.

⁸⁰ *Opis starostwa przemyskiego z lat 1494–1497*, wyd. M. Hruszewski, „Zapiski Naukowego Towarzystwa im. Szewczenki” 19, 1897, s. 9; W. Pałucki, dz. cyt., s. 195.

⁸¹ CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 15, s. 403.

⁸² W Krakowie 23 VII 1512 r.: „Et insuper eosdem subagasones ab auctoritate quorumvis officialium regni nostri eximimus officio, prefati agasonis moderni et aliorum pro tempore existentum ipsos commitendo et reservando ac nostre jurisdictioni subiacendo”: AGAD, MK, 25, k. 213v–214v; oblata 4 V 1596 r. transumptu Zygmunta III z daty na sejmie w Warszawie 15 IV 1596 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 312, s. 763–767; regest: MRPS IV, nr 1689.

odzwierciedlenie w zmienionej, choć na krótko, oficjalnej nomenklaturze koniuszego, którego w latach 1513–1514 nazywano „magister agasonum terre premisliensis”⁸³.

W tym więc czasie koniuszy z urzędnika podległego starostom wyewoluował na samodzielnego urzędnika ziemskiego⁸⁴. Decyzja ta wywołała wieloletni konflikt koniuszego o kompetencje z nowym starostą Piotrem Kmitą (1511–1553). Już 11 V 1514 r. w mandacie skierowanym do Piotra Kmity król podkreślał, że starosta powinien być zadowolony z powodu uwolnienia go od obowiązków związanych z prowadzeniem stada⁸⁵. Kilka dni później, 19 V 1514 r., znowu upominał Kmitę, aby nie rościł sobie praw do wsi Starzawa i tamtejszych lasów wyłączonych na uposażenie koniuszego, a także by udzielał koniuszemu wszelkiej potrzebnej pomocy w wykonywaniu przezeń urzędu⁸⁶. Koniuszego zaś król informował 21 XI 1514 r. o podjętych wobec starosty krokach i zalecał mu dalszą troskę o stado⁸⁷.

Napomnienia królewskie podziały o tyle, że starosta wziął w obronę Dobiesława, któremu w związku z jego funkcją poborcy grożono śmiercią⁸⁸. Niemniej w kolejnych latach najwidoczniej stosunki między

⁸³ MRPS IV, nr 2197; AT 3, nr 112, 148.

⁸⁴ W. Pałucki uznał za pierwszego koniuszego przemyskiego Dobiesława Chmieleckiego zapewne z powodu wyznaczenia mu określonego uposażenia; tenże, dz. cyt., s. 194. Z kolei K. Przyboś, jako pierwszego koniuszego wskazał Jana Matwieja z Siedlisk (*Urzędnicy* 3/1, nr 1703), który pełnił tę funkcję już w styczniu 1472 r.: *agazo regius* (AGZ, t. 17, nr 722–723). Podobne zjawisko obserwujemy na Litwie, gdzie podkoniuszy, urzędnik koniuszych, stał się z czasem urzędnikiem centralnym; A. Rachuba, *Urzędnicy nadworni Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1795. Struktura społeczna i drogi awansu*, w: *Urzędy dworu monarchicznego...*, s. 67–69.

⁸⁵ „Sis enim contentus, ut prefatus Dobeslaus eadem dirigit ad nostre equiree necessitate”; AT 3, nr 112, s. 90.

⁸⁶ Z Wilna 19 V 1514 r. „Mandaveramus etiam tibi, ut equisonem nostrum terre premisliensis, generosum Dobeslaum officia nostrorum et Reipublice commodorum exercentem et equiream nostram conservantem, ubi opus esset, defenderes, et ut a bonis et silvis ville Starzow abstineres ac in usum eius te non intrmitteres. Informamur autem, quod tu eundem agasonem nostrum nedum eum defendis, ut tuto et libere officia sibi commissa exercere possit, neque compellis negligentes ad solvendam exactionem, neque etiam ipsemet solvis de bonis tuis propriis, sed potius eundem iniuriis graves et opprimis, silvas prefate ville Starzow, que in tua potestate non est, adimendo, irruptionesque eas faciendo, ad usus tuos convertis [...] pascuamque pro equirea nostra deputatam equis tuis non occupies”; tamże, nr 129.

⁸⁷ „Eidem [staroście przemyskiemu – M.W.] autem iussimus, ne te in silvis starzoviensibus ullo pacto impediat. Equiream nostram ad profectum nostrum dextre cures et conserves absque damno nostro”; tamże, nr 356.

⁸⁸ 30 IV 1515 r. starosta przestrzegł dziedziców Orska Benedykta oraz Rafała i Adama Kupiatyckich, aby nie ważyli się grozić Dobiesławowi i nałożył wadium

nimi nadal nie układały się poprawnie, skoro na sejmie piotrkowskim 10 XII 1521 r. król, potwierdzając uposażenie koniuszego nadane mu w 1502 r. przez króla Aleksandra, przypomniał staroście Piotrowi Kmicie, że koniuchowie podlegają z mocy prawa i zwyczaju koniuszemu oraz nakazał mu respektowanie tego stanu rzeczy i niezawłaszczanie uprawnień⁸⁹. Dzień później król wydał mandat do poborców przemyskich zakazujący im wybierania od koniuchów poboru uchwalonego na sejmie w Bydgoszczy (3 XI–7 XII 1520)⁹⁰ z uwagi na pełnienie przez nich posług związanych ze stadem królewskim⁹¹. Najwyraźniej jednak starosta nadal próbował odzyskać zwierzchność nad koniuchami. W 1524 r. Chmielecki oskarżył go bowiem wobec króla o zabór gruntów, łąk i lasów należących do Starzawy, o które upominali się koniuchowie z Bucowa, a których starosta wziął w opiekę. Koniuszy natomiast zabronił im udawania się pod opiekę starosty⁹². W 1549 r. koniuszy Stanisław Taranowski już nie sam interweniował u króla, ale polecił mieszkańcom Witoszyńców zanieśenie doń skargi na starostę o zabór gruntów i zmuszenie ich do niepraktykowanej dotąd pracy, co dowodzi prób zachowania przezeń zwierzchności nad koniuchami⁹³. Jednak przed 1553 r. koniuchowie z Torek, Batycz, Darowic i Małkowic znaleźli się pod jurysdykcją starościńską, o czym informuje uwaga w inwentarzu starostwa z tego roku, że w sprawach spornych winni udawać się do grodu⁹⁴. Niemniej formalna

w wysokości 120 grzywien; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 5, s. 334–335. Wkrótce potem 23 VII 1515 r. wadium w wysokości 1000 grzywien naznaczyli między stronami biskup krakowski Jan i kasztelan krakowski Spytek z Jarosławia jako regenci pod nieobecność króla; tamże, s. 358–361.

⁸⁹ „[...] subagasones dicioni sue de iure et consuetudine subietos potestati et auctoritati ipsius [tj. koniuszego – M.W.] iuxta vim et tenorem privilegii originalis de super annis superioribus [w 1512 r. – M.W.] per nos concessi subicimus [...] Mandamus vobis magnifico Petro Cmytha Szobyenski de Wyszyncze curie nostre marschalco et capitaneo moderno Premisliensi [...] ut eundem Dobeslaum equisonem Premisliensem iuxta continentiam privilegii per nos eidem concessi in omni iurisdicione, quam habet in subagasonibus conserves [...] et se in eius iurisdicionem et auctoritatem non intro mittas”; AGAD, MK, 37, k. 313v–314.

⁹⁰ W. Konopczyński, *Chronologia sejmów polskich 1493–1793*, Kraków 1948, s. 3.

⁹¹ „[...] ratione servitutis agasonum nostrorum, quam pascendo et custodiendo gregem equorum nostrorum assidue exhibent”; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 14, s. 391. Mandat ten oblatowany został w księgach grodzkich przemyskich przez koniuszego Dobiesława Chmieleckiego, co potwierdza realizację przezeń praw zwierzchności względem tej grupy ludności.

⁹² „[...] neque eosdem subagasones ad dominium capitaneum cum prefatis litteris admittere voluit in prefatis eorum iniuriis”; tamże, spr. 15, s. 403.

⁹³ 8 VI 1549 r.; tamże, spr. 24, s. 811.

⁹⁴ „[...] pro administranda iustitia ad castrum Praemisliense confugere tenentur”; AGAD, ASK LVI, k. 41v, 42v.

zwierzchność koniuszych nad koniuchami trwała aż do 1555 r., kiedy to w wyniku ugody między kolejnym starostą przemyskim, wojewodą sandomierskim Spytkiem Jordanem, a ówczesnym koniuszym Stanisławem Broniowskim zrzekł się on wieczysto na rzecz starostów zwierzchności nad koniuchami i stadem królewskim. W zamian pozostawiono mu dotychczasowe uposażenie, w tym wieś Starzawę z jej dochodami i daninami⁹⁵. Jest to moment, kiedy urząd koniuszego stał się czysto tytularnym, a faktyczny zarząd stadem powierzono urzędnikom starościńskim, nazywanym teraz koniuszymi medycznymi.

Uposażenie koniuszych

Uposażenie koniuszych rozwijało się stopniowo. Pierwszą informację na ten temat znajdujemy w księdze skarbowej Kazimierza Jagiellończyka, gdzie pod rokiem 1485 odnotowano wydanie szlachetnemu Mikołajowi Starzowskiemu „subagazoni premisliensi” asygnaty na 10 grzywien do żupnika przemyskiego Mikołaja Gromackiego⁹⁶. Zarówno wysokość kwoty, jak i źródło finansowania zdają się wskazywać na pensję, choć nie możemy wykluczyć, że były to jedynie środki przeznaczone na potrzeby stada. Kolejna, również ogólna informacja pochodzi z 1494 r., kiedy w inwentarzu starostwa przemyskiego wspomniano o nieokreślonej kwocie podjętej przez koniuszego Dobiesława w Drohobyczu i przekazanej starości⁹⁷. Z zapisu tego także nie wynika, wbrew twierdzeniu Władysława Pałuckiego, że była to pensja (*salarium*) koniuszego⁹⁸. Zapewne były to środki na utrzymanie stada oddane do rąk starosty, co oczywiście nie wyklucza jednoczesnego przyjęcia jakiegoś honorarium.

Dopiero 1 I 1502 r. król Aleksander uregulował uposażenie koniuszego Dobiesława Chmieleckiego, a zarazem jego następców⁹⁹. Odtąd było to świadczenie dożywotnie lub do rezygnacji. Składała się nań pensja coroczna z żup ruskich w wysokości 10 grzywien oraz 7 łokci sukna amsterdamskiego („ostrodomiensis”)¹⁰⁰ i co drugi rok 5 zł na kozuch

⁹⁵ W Wilnie 21 XI 1555 r.; AGAD, MK, 87, k. 117–118.

⁹⁶ 29 VII 1485 r.; Teki Pawińskiego 2, s. 48.

⁹⁷ *Opis starostwa przemyskiego z lat 1494–1497...*, s. 9.

⁹⁸ W. Pałucki, dz. cyt., s. 195.

⁹⁹ W Krakowie 1 I 1502 r.; AGAD, MK, 17, k. 249v.

¹⁰⁰ W końcu XV w. postaw (= 32 łokcie) sukna amsterdamskiego kosztował 5,5 kopy groszy, tj. ok. 6,9 grzywny lub 11 zł; R. Rybarski, *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, wyd. 2, Oświęcim 2015 [reedycja z 1928–1929], s. 520. 7 łokci kosztowało zatem ok. 2,5 zł, czyli 1,5 grzywny.

(„pro pellicea”)¹⁰¹. Po zsumowaniu wartość wynagrodzenia wynosiła ok. 15 grzywien, czyli 24 zł. Każdorazowa wypłata miała odbywać się na podstawie asygnaty (*quitantia*) królewskiej. Oprócz tego koniuszy pobierał corocznie 10 beczek większych (*vasa*) soli z żup ruskich na potrzeby stada¹⁰². W drugiej połowie XVI w. pensja w gotówce wypłacana była co roku jesienią, w święto Podwyższenia Krzyża Świętego (14 IX) lub św. Mateusza (21 IX)¹⁰³. Być może więc całe świadczenie dzielone było na dwie części – na początku roku wydawano sól, a jesienią wypłacano pensję?¹⁰⁴ W 1533 r. król powiększył koniuszemu Podolcowi przydział soli z żupy drohobyckiej, dodając do wcześniej wyznaczonych 10 beczek większych (*vasa*) soli kolejne cztery¹⁰⁵. Nie znamy pełnej treści tej dyspozycji, ale wydaje się, że było to nadanie jedynie czasowe, może spowodowane zwiększoną skalą hodowli, gdyż następcy Podolca na urzędzie pobierali na powrót tylko 10 beczek. Po zrzeczeniu się w 1555 r. przez Stanisława Broniowskiego zarządu stadem królewskim przestał on pobierać sól, poprzestając na pensji w wysokości 15 grzywien (24 złp.),

¹⁰¹ 18 IV 1510 r. koniuszy otrzymał 10 zł na kozuch; AGAD, ASK I, sygn. 38, npag.

¹⁰² W nomenklaturze żupniczej *vasa* miała dwojakie znaczenie. Tak określano zarówno panwie służące do odparowania solanki, jak i beczkę większą, czyli miarę objętości soli równą ok. 5–6 cetnarów. Z kolei *tunna* to beczka mniejsza, o objętości ok. 2 cetnarów. W XVI w. cena beczki większej na miejscu w żupach wynosiła 1 złp. i 18 gr, a mniejszej 18 gr; A. Keckowa, *Żupy krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772 roku)*, Wrocław 1969, s. 91.

¹⁰³ W. Pałucki, dz. cyt., s. 196. 10 I 1533 r. koniuszemu Janowi Podolcowi wypłacono z rozkazu króla 12 grzywien. Była to zapewne pensja z równowartością sukna, ale bez ekwiwalentu za kozuch, wynoszącego 5 zł, czyli ok. 3 grzywiny; AGAD, ASK I, sygn. 73, k. 71. W 1550 r. koniuszy odebrał na św. Marcina (11 XI) 15 grzywien z żup ruskich; AGAD, ASK IV, sygn. 4, k. 47. W latach 1561–1569 kolejny koniuszy odbierał z żup na święto Podwyższenia Krzyża Świętego (14 IX) po 24 zł, czyli równowartość 15 grzywien rocznie; AGAD, ASK I, sygn. 342, k. 15v; tamże, sygn. 191, k. 104v, 167; tamże, sygn. 228, k. 193; *Lustracja 1564–1565*, s. 256. W Knyszynie 1 IX 1564 r.: „które mi jkm na urząd mój koniustwa przemyskiego na kozuch z dawna na każdy rok na dzień ś. Krzyża albo ś. Mateusza w dawać raczył”; AGAD, ASK V, sygn. 3, nr 357. 3 X 1565 r.: „salarium doroczne, które królowie imci polscy zwykli dawać zawždy na urząd koniustwa przemyskiego na każdy rok w święto ś. Krzyża na jesień”; W. Pałucki, dz. cyt., s. 196. W Przemyśle 13 IX 1567 r.: „na kozuch, które zwykli ich król[ewskiej] m[ości] dawać koniuszom na każdy rok i dzień Krzyża Świętego w jesieni na urząd ten ziemski”; AGAD, ASK IV, sygn. 5, k. 648.

¹⁰⁴ 1 I 1505 r. wydana została koniuszemu Dobiesławowi asygnata na 10 beczek większych (*vasa*) soli do żupnika przemyskiego Jana Tetaldiego z Florencji; Teki Pawińskiego 1, s. 146.

¹⁰⁵ W Proszowicach 11 VI 1533 r.; AGAD, MK, 48, k. 1118v–1119. W. Pałucki podaje błędną formę nazwiska Jana – Podoliniec; tenże, dz. cyt., s. 195.

nazywanej „na kozuch”¹⁰⁶. Sól zaś odbierali z żup zarządcy stada działający z ramienia starosty¹⁰⁷. W nieznanym nam okolicznościach na przełomie XVI i XVII w. uposażenie koniuszych wzrosło do 30 grzywien, futra z kun (*veste mardurina*) o wartości 30 grzywien i 50 beczek mniejszych (*tunnas*) soli, czyli mniej więcej 16 beczek większych (*vasa*)¹⁰⁸. W takim też wymiarze przetrwało do końca istnienia tego urzędu¹⁰⁹. Być może było to spowodowane znacznym spadkiem wartości pieniądza i ogólnym wzrostem cen w drugiej połowie XVI w.¹¹⁰

Ważnym, wspomnianym wyżej, elementem uposażenia koniuszych była wieś Starzawa¹¹¹. Koniuszy przemyski otrzymał ją dopiero za panowania Zygmunta Starego, po wyłączeniu jej z dóbr starościńskich¹¹².

¹⁰⁶ W. Pałucki, dz. cyt., s. 195–196.

¹⁰⁷ W. Pałucki słusznie podejrzewał, że pensja koniuszych w wysokości 24 zł nie obejmowała już soli; tamże, s. 196. Źródła z drugiej połowy XVI w. konsekwentnie odnotowują wydawanie z żupy solskiej 10 beczek soli „koniuszemu przemyskiemu”, „equisoni przemisliensi”, pod którym to terminem kryje się jednak koniuszy medyczny; AGAD, ASK I, sygn. 191, k. 76v, 100v, 164v; *Lustracja 1564–1565*, s. 247; J. Rutkowski, *Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta*, Poznań 1928, s. 88. Ewentualną wątpliwość w tym względzie rozwiewa zapis z 1569 r. w rachunkach żup ruskich, jednoznacznie wskazujący odbiorcę tego świadczenia, którym była „equirea przemisliensis”; AGAD, ASK I, sygn. 217, k. 190.

¹⁰⁸ 6 VII 1593 r. król pozwolił Janowi Belżeckiemu dworzaninowi na cesję na rzecz bratanka Mikołaja Belżeckiego koniuszostwa przemyskiego i wsi Starzawa należącej do tego urzędu oraz 30(!) grzywien pensji, szaty z kun lub w jej miejsce 30 grzywien oraz 50 beczek (*tunnae*) soli z żupy Samborskiej czyli kotowskiej; AGAD, MK, 138, k. 274v–275; całkiem błędny regest w: *Sumariusz Metryki Koronnej. Księga wpisów podkanclerzego Jana Tarnowskiego MK 138 z Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie 1593–1594*, s.n., t. 7, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2014, nr 352.

¹⁰⁹ W 1598 r. (30 VII) koniuszy Mikołaj Belżecki pozwał Jerzego Mniszcha wojewodę sandomierskiego, starostę lwowskiego, samborskiego (i żupnika ruskiego) o pensję przypisaną do tego urzędu koniuszostwa niezapłaconą za 1598 r. w wysokości: 30 grzywien, co dwa lata futro z kun („mardurinae”) lub w zamian 30 grzywien oraz 50 beczek mniejszych („tunnarum”) soli ruskiej z żupy samborskiej; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 314, s. 893–894. Podobnie w 1600 r. kolejny koniuszy Hieronim Cieszanowski pozywał tegoż Mniszcha o zaległą od dwóch lat pensję przysługującą mu z tytułu sprawowania urzędu koniuszego, tj. 30 grzywien, futra z kun lub równowartości („mardureae vel in locum vestis”) 30 grzywien oraz 50 beczek mniejszych („tunnae”) soli ruskiej z żupy samborskiej; tamże, spr. 316, s. 321–322. W 1586 r. sorok, czyli 40 skórek kunich kosztowało 41 zł, czyli 25,6 grzywiny; R. Rybarski, dz. cyt., s. 499.

¹¹⁰ H. Rybarski, dz. cyt., s. 128–130.

¹¹¹ W starostwie przemyskim była druga wieś o tej samej nazwie, położona nad Strwiążem.

¹¹² „[...] que nos propter equiream nostram exemimus”; cyt. za: W. Pałucki, dz. cyt., s. 196.

Stało się to pomiędzy 16 VIII 1508 a 3 IX 1513 r.¹¹³ Najpewniej jednak ok. 1510–1511 r., kiedy dotychczasowy tenutariusz Starzawy nabył inne dobra¹¹⁴. Władysław Pałucki wyraził wątpliwość, czy następcy Dobiesława na urzędzie utrzymali w swych rękach Starzawę¹¹⁵. Nielusznie, przetrwała ona bowiem jako uposażenie koniuszych do końca istnienia tego urzędu. W 1614 r., po śmierci ostatniego koniuszego Hieronima Cieszanowskiego, Starzawa odzyskała status zwykłej królewskiej, nadawanej z obowiązkiem uiszczania kwarty. Pierwszym tenutariuszem na nowych prawach został weteran wojen moskiewskich Stefan Niszczycki¹¹⁶.

Koniuszowie przemyscy

Koniuszowie w XV i pierwszej połowie XVI w. rekrutowali się spośród szlachty zamieszkującej wsie położone blisko stada. Zan był dzieńdżicem w Nehrybce¹¹⁷, Jan Matwiej w Siedliskach¹¹⁸, Mikołaj Dołuski był tenutariuszem Starzawy¹¹⁹, Dobiesław Chmielecki dzieńdżicem Nienowic (Hniehnowic), Stubienka (Stobieniec) i Podgrodzia¹²⁰, Jan Podolec był dzieńdżicznym sołtysem Kielnarowej¹²¹, Jerzy Borowski dzieńdżicem Książyc¹²², a Stanisław Taranowski dzieńdżicem połowy Balic¹²³. Dopiero

¹¹³ 16 VIII 1508 r. Jan Dołuski jeszcze jako tenutariusz Starzawy zapisał na sumie ciężącej na tej wsi 300 grzywien oprawy dla żony Anny, córki Jana Byliny Rzepniowskiego (CDIAUL, f. 14, op. 1, spr. 6, s. 13), natomiast 3 IX 1513 r. koniuszy Dobiesław został pozwany przez starostę przemyskiego o niezaplacenie podymnego z Małnowa i Starzawy; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 5, s. 24.

¹¹⁴ Już 3 XII 1510 r. Jan Dołuski nabył część Woli (Tytowej, potem Lackiej) i Czerniawy od Katarzyny córki Michała Sprowskiego, a żony Piotra Derszniaka; CDIAUL, f. 12, op. 1, spr. 4, s. 592–593. Drugą część tej tenuty nabył 15 VI 1511 r. od Michała z Wojtycz i jego siostry Katarzyny za 150 grzywien, może pochodzących z sumy podjętej ze Starzawy?; CDIAUL, f. 14, op. 1, spr. 6, s. 198–201, 263–265.

¹¹⁵ W. Pałucki, dz. cyt., s. 196.

¹¹⁶ W Warszawie 12 II 1614 r.; AGAD, MK, 157, k. 145v–146v.

¹¹⁷ AGZ 13, nr 4425; AGZ 14, nr 2289.

¹¹⁸ AGZ 17, nr 302, 722–723.

¹¹⁹ AGZ 17, nr 68, 302; AGZ 18, nr 2002, 2003, 2062; Teki Pawińskiego 2, s. 48; AGAD, MK, 17, k. 267v–268; regest: MRPS III, nr 121.

¹²⁰ *Polska XVI wieku...*, t. 7, cz. 1, s. 134.

¹²¹ CDIAUL, f. 12 (Księgi ziemskie przeworskie), op. 1, spr. 6, s. 305.

¹²² CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 17, s. 424, 440.

¹²³ Był także właścicielem wsi koło Sambora: Taranowic, Podgórze, Mrozowic i połowy sołectwa w Strzałkowicach; *Polska XVI wieku...*, t. 7, cz. 1, s. 115; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 15, s. 157–158. Połowę królewskich Balic w ziemi przemyskiej nabył

od czasu jego następcy Stanisława Broniowskiego urząd ten zaczęli pełnić ludzie niezwiązani wcześniej z ziemią przemyską. Było to jednak spowodowane zmianami w funkcjonowaniu samego stada, które uległo ograniczeniu i faktycznemu podporządkowaniu starostom.

Wszyscy koniuszowie od momentu ewolucji tego urzędu do statusu ziemskiego, czyli od osoby Dobiesława Chmieleckiego, rekrutowali się spośród dworzan królewskich¹²⁴. Poza trzema (Jerzy Borowski, Stanisław Broniowski, Jan Bełżecki) żaden z nich nie piastował wcześniej ani później innego urzędu. Koniuszostwo było więc dla nich rodzajem nagrody za wierną służbę.

Na tle tej zbiorowości wyróżniają się dwie postaci: Dobiesława Chmieleckiego i Stanisława Broniowskiego. Pierwszy z nich był wieloletnim poborcą ziemi przemyskiej, rozjemcą i wykonawcą różnych poruczeń z ramienia króla. Swą wierną, długoletnią służbą na dworze królewskim osiągnął wysoką pozycję w lokalnej społeczności szlacheckiej¹²⁵. Drugi był ekonomem dóbr królewskich, chorążym przemyskim i kilkakrotnym posłem¹²⁶. To właśnie za czasu ich urzędowania doszło do największych zmian w funkcjonowaniu stada królewskiego oraz zakresie kompetencji koniuszych.

w 1531 r. od starosty Piotra Kmity; tamże, spr. 17, s. 296; tamże, spr. 19, s. 368–370; CDIAUL, f. 14, op. 1, spr. 9, s. 804–806, 892–893. Koniuszy Stanisław Taranowski zmarł po 3 III 1551 r.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 25, s. 1051. K. Przyboś błędnie utożsamiał go z plebanem w Zagości tegoż imienia i nazwiska, przez co niesłusznie uznał datę 24 IV 1538 r. za *terminus ante quem* śmierci koniuszego; *Urzednicy* 3/1, nr 1709.

¹²⁴ O Dobiesławie Chmieleckim król Aleksander napisał: „mox post felicem coronationem nostram et aliis proxime superioribus temporibus sepe munero exponere consueverat”; CDIAUL, f. 14, op. 1, spr. 17, s. 159–160. Jan Podolec był dworzaninem konnym (*curiensis*) i pokojowcem króla Aleksandra w latach 1501–1505 (J. Skibniewska, dz. cyt., s. 359, 397), potem służył na dworze Zygmunta I (AGAD, ASK I, sygn. 38, npag.; CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 14, s. 409–410). Dworzanami królewskimi byli także Jerzy Borowski (tamże, spr. 15, s. 634), Stanisław Broniowski oraz jego synowie Jan i Sebastian (M. Wolski, dz. cyt., s. 58–70), a także Jan Bełżecki, dworzanin Stefana Batorego (AGAD, ASK I, sygn. 254, k. 145) i Mikołaj Bełżecki (CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 314, s. 893–894; AGAD, MK, 138, k. 275).

¹²⁵ Koniuszy Dobiesław był przez króla kilkakrotnie delegowany jako rozjemca w różnych sporach i pełnił funkcję poborcy. W latach 1509–1513 król powierzył mu opatrzenie i sprowadzenie ze Lwowa dział, które pozostawił tam jeszcze Jan Olbracht; AGAD, ASK I, sygn. 38, npag. – 19 IX 1509 oraz 18 IV 1510 r. Na tej podstawie W. Pociecha wyraził przypuszczenie, że być może pełnił on funkcję starszego nad armatą, co M. Plewczyński przyjął już za pewnik: „starszy nad armatą 1509–1513”; W. Pociecha, *Chmielecki Dobiesław*, w: PSB, t. 3, 1937, s. 317; M. Plewczyński, *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, t. 2: *Lata 1548–1575*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2012, s. 323. Tymczasem w dostępnych źródłach Dobiesław nie wystąpił ani razu z tą funkcją.

¹²⁶ M. Wolski, dz. cyt., s. 58–64.

Zakończenie

Urząd koniuszego przemyskiego, wbrew utrwalonemu w literaturze pogładowi, nie stanowił reliktu ustrojowego czasów ruskich, ale zaprowadzony został najpewniej dopiero w czasach Władysława Jagiełły w oparciu o wzory litewskie. Początkowo koniuszowie podlegali miejscowemu staroście i dopiero na samym początku XVI w. wyewoluowali na samodzielnych urzędników o charakterze ziemskim, mianowanych przez króla. Ich uposażenie składało się z płacy oraz świadczeń w naturze: soli, futra i sukna. Z czasem zostało ono powiększone o wieś Starzawa, wyłączoną z dóbr starostwa przemyskiego. Do kompetencji koniuszych należał nadzór nad hodowlą koni, dysponowanie nimi na rzecz osób wskazanych przez króla, a także jurysdykcja nad służebną ludnością zobowiązaną do bezpośredniej pracy na rzecz stada królewskiego. W połowie XVI w., w wyniku zwiększenia się na rynkach europejskich koniunktury na zboże, gospodarka w dobrach starostwa przemyskiego przestawiona została na uprawę, a hodowla koni była sukcesywnie ograniczana, aż wreszcie uległa całkowitej likwidacji w latach siedemdziesiątych XVI w. Urząd koniuszego, czysto już tytułarny, zanikł wraz ze śmiercią ostatniego koniuszego w 1614 r.

Aneks. Koniuszowie przemyscy¹²⁷

Dobiesław Chmielecki z Chmielka, Nienowic, Stobieńca, h. Bończa 1494 r.: *Opis starostwa przemyskiego z lat 1494–1497*, wyd. M. Hruszewski, „Zapiski Towarzystwa im. Szewczenki” 19, 1897, s. 9
5 X 1529 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 16, s. 652

Jerzy Borowski z Borowa i Potoka w pow. ksiąskim i Knieżyc w z. przemyskiej, h. Prus I, dworzanin królewski, stolnik sanocki (*Urzędnicy* 3/1, nr 2672)
N 14 III 1530 r.: AGAD, MK, 44, s. 476; MRPS IV, nr 5554 – po śmierci Dobiesława ze Stobieńca
12 IV 1531 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 17, s. 324
zm. przed 6 VI 1531 r.: MRPS IV, nr 5937

Jan Podolec, Podolecki z Podolców, Krzynczyna, h. Wąż, dworzanin króla Aleksandra, Zygmunta I, potem królowej Bony

¹²⁷ Zastosowano następujące skróty: C – cesja, Intr. – intromisja, K – konsens, N – nominacja, R – rezygnacja, * – równoległa nominacja.

14 IX 1531 r.: AGAD, ASK I, sygn. 67, k. 33 – nie nazwany koniuszym, ale załatwiał sprawy stada królewskiego

25 VIII 1533 r.: AGAD, MK, 61, k. 41

zm. przed 22 X 1533 r.: AGAD, MK, 49, k. 34v–35; MRPS IV, nr 17410

Stanisław Taranowski z Balic, h. Belina, burgrabia sandomierski

N 22 X 1533 r.: AGAD, MK, 49, k. 34v–35; MRPS IV, nr 17410 – po śmierci Jana Podolca

3 III 1551 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 25, s. 1051

zm. przed 3 XII 1552 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 26, s. 269–270

Stanisław Broniowski z Bieździedzy, Hawłowic Górnych, Pruchnika, h. Tarnawa, dworzanin królewski, chorąży przemyski (*Urzednicy* 3/1, nr 1609)

15 VI 1552 r. jeszcze tylko dworzanin: AGAD, MK, 82, k. 277–277v

20 II 1553 r.: ANK, *Castrensia Cracoviensia*, 70, s. 165–167

K 20 I 1578 r. na ustąpienie synowi Sebastianowi: ANK, CC, 117, s. 948

C 17 II 1578 r. na rzecz syna Sebastiana: ANK, CC, 117, s. 947–948

Sebastian Broniowski, h. Tarnawa, dworzanin królewski

C 17 II 1578 r. od ojca Stanisława: ANK, CC, 117, s. 947–948

20 XI 1583 r.: AGAD, MK, 129, k. 438–439

zm. w marcu 1584 r.: AGAD, ASK I, sygn. 253, k. 27

Jan Bełżecki, h. Jastrzębiec, dworzanin królewski, łowczy bełski (*Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygiel, Kórnik 1992 [Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, 3/2], nr 91)

N 14 IV 1584 r.: AGAD, MK, 129, k. 463 – po śmierci Sebastiana Broniowskiego

K 6 VII 1593 r. na ustąpienie Mikołajowi Bełżeckiemu: AGAD, MK, 138, k. 274v–275

4 III 1595 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 61, s. 469

C 5 II 1596 r.: CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 30, s. 666–667

C 3 III 1597 r. ponowna: CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 30, s. 1041–1043

zm. przed 22 III 1597 r.: AGAD, MK, 141, k. 83v–84

Mikołaj Bełżecki, s. Bartłomieja, h. Jastrzębiec, dworzanin królewski

C i Intr. 6 II 1596 r. od Jana Bełżeckiego: CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 30, s. 666–667

Intr. 9 II 1596 r.: (CDIAUL, f. 1, op. 1, spr. 190, s. 752–753

K 6 III 1599 r. na ustąpienie Hieronimowi Cieszanowskiemu: AGAD, MK, 143, k. 13v–15

C 7 VI 1599 r.: CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 87, k. 1465–1466

* Jan Płaza, h. Topór, starosta lubaczowski, niepołomicki, krzeszowski, wielkorządca krakowski

N 22 III 1597 r. po śmierci J. Bełżeckiego: AGAD, MK, 141, k. 83v–84

R (?) ugoda 29 IV 1597 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 63, s. 831–832; f. 13, op. 1, nr 313, s. 610

Hieronim Cieszanowski, h. Jelita

C 7 VI 1599 r. od Mikołaja Bełżeckiego: CDIAUL, f. 9, op. 1, spr. 87, k. 1465–1466

Intr. 11 VI 1599 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 315, s. 774–775

23 VII 1613 r.: CDIAUL, f. 13, op. 1, spr. 329, s. 1084–1085

zm. przed 12 II 1614 r.: AGAD, MK, 157, k. 145v–146v

Bibliografia

Arlamowski K., *Klucz medyczny starostwa przemyskiego w XVI wieku*, w: *Studia z historii społecznej i gospodarczej poświęcone profesorowi dr Franciszkowi Bujakowi*, Lwów 1931, s. 133–164.

Boldyrew A., *Equus Polonus. Koń w wojsku polskim w XVI wieku*, Piotrków Trybunalski 2016.

Boldyrew A., *Hodowla i handel końmi w Polsce XVI w.*, RDSG, t. 69, 2009, s. 31–90.

Chłapowski K., *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)*, Warszawa 2017.

Czacki T., *O litewskich i polskich prawach*, t. 2, Warszawa 1801.

Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*, wyd. 2, Oświęcim 2014.

Góralski Z., *Urzędy i godności w dawnej Polsce*, Warszawa 1988.

Hejnosz W., *Ius Ruthenicae. Przeżytki dawnego ustroju społecznego na Rusi Halickiej w XV wieku*, Lwów 1928.

Janeczek A., *Ząb kniazia Lwa. W kwestii wiarygodności przemyskiego przywileju wójtowskiego*, w: *Civitas et villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław–Praha 2002, s. 177–193.

Kaczmarczyk Z., *Kasztelanowie konarscy. Studium z historii urzędów ziemskich i nadwornych*, CPH, t. 2, 1949, s. 1–23, 26–27.

Keckowa A., *Żupy krakowskie w XVI–XVIII w. (do 1772 roku)*, Wrocław 1969.

Kręt H., *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987.

- Kurtyka J., *Problem identyczności urzędów ziemskich krakowskich i nadwornych w wiekach XIV–XVI*, w: *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych*, red. A. Gąsiorowski, R. Skorwon, Kraków 1996, s. 21–54.
- Leitsch W., *Das Leben am Hof König Sigismunds III. von Polen*, t. 1–4, Wien 2009.
- Maroszek J., *Pogranicze Litwy i Korony w planach króla Zygmunta Augusta. Z historii dziejów realizacji myśli monarszej między Niemnem i Narwią*, Białystok 2000.
- Pałucki W., *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962.
- Plewczyński M., *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku*, t. 2: *Lata 1548–1575*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2012.
- Pociecha W., *Chmielecki Dobieśław*, w: *PSB*, t. 3, 1937, s. 317.
- Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. 1, wyd. A. Jabłonowski, Warszawa 1902.
- Rachuba A., *Urzednicy nadworni Wielkiego Księstwa Litewskiego w latach 1569–1795. Struktura społeczna i drogi awansu*, w: *Urzędy dworu monarszego dawnej Rzeczypospolitej i państw ościennych*, red. A. Gąsiorowski, R. Skorwon, Kraków 1996, s. 55–71.
- Rutkowski J., *Podział dochodów w żupach ruskich za Zygmunta Augusta*, Poznań 1928.
- Rybarski R., *Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu*, wyd. 2, Oświęcim 2015.
- Skibniewska J., *Dwór królewski Aleksandra Jagiellończyka w latach 1501–1506*, Lublin 2015.
- Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, 3/2).
- Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, 3/1).
- Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. M. Wolski, Kórnik 2007 (Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku, 3/5).
- Wolski M., *Broniowscy herbu Tarnawa do końca XVI wieku. Żołnierze, dyplomaci, uczeni*, w: *Studia genealogiczne*, t. 1, red. A. Sikorski, T. Sławiński, Warszawa 2016, s. 41–105.
- Wolski M., *Epizod reformacyjny w historii Pruchnika*, w: *Fontes et historia. Prace dedykowane Antoniemu Gąsiorowskiemu*, Poznań 2007, s. 229–244.
- Лаппо И.И., *Великое Княжество Литовское*, t. 1, Санкт-Петербург 1901.
- Любавский М., *Областное деление и мѣстное управление Литовско-русскаго государства ко времени изданія преваго литовскаго статута*, Москва 1892.

Marian Wolski

On the office of the Przemyśl equerry and the royal stud near Przemyśl

(Summary)

In the Przemyśl Land (province of Ruthenia), at the end of the Middle Ages and the dawn of the early modern era, there was the office of the equerry, unique in the whole Crown. Former authors regarded it as a legal and political relic of Ruthenian times, while later researchers saw it as an element of the organisational changes introduced by King Władysław Jagiełło. The lack of corresponding officials in the other Ruthenian lands of the Crown and the late, possibly early modern falsification of the document that was supposed to be issued by Knyaz Lew at the end of the thirteenth century, which evidences the ancient origins of this office, deprive this 'Ruthenian' hypothesis of any factual basis. It is most likely that the office of Przemyśl equerry appeared with the organisation of royal stud near Przemyśl in the times of King Władysław Jagiełło. The earliest mention of this stud and the people associated with it dates back to 1418. Initially, the equerry was an official appointed by and responsible to the starost, and his powers were limited to managing the herd and supervising servants (grooms). With time, the equerry was given an independent endowment by the king at the very beginning of the sixteenth century. Later, the grooms were subordinated to him and exempted from the starost's jurisdiction. At this point, the equerry office evolved into a land office appointed by the king. Economic processes around the mid-sixteenth century in Western Europe resulted in an increased demand for grain, giving impetus to the development of the manorial economy in the Crown and a shift in the production profile towards crops. From the mid-sixteenth century onwards, King Zygmunt August spent more and more time outside Cracow, also in Podlasie, where he intensively developed horse breeding on the border with Lithuania. Both these factors influenced economic changes in the Przemyśl starosty, which led to, among other things, the reduction of the scale of horse breeding and of the area of meadows and pastures. In 1555, the then Equerry Stanisław Broniowski relinquished the management of the royal stud and jurisdiction over the grooms to the starosts, for which he and his successors were left with the previous endowment. From then on, the office became a titular one. The stud gradually closed down and was left under the management of equerries appointed again by the starosts. The Przemyśl stud was finally liquidated in the second half of the 1670s. The office of Przemyśl equerry disappeared with the death in 1614 of its last holder Hieronim Cieszanowski.

Marian Wolski – długoletni pracownik Słownika historyczno-geograficznego województwa krakowskiego w średniowieczu IH PAN, obecnie profesor w Instytucie Historii Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Specjalizuje się w genealogii, biografistyce oraz osadnictwie średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych.

Marian Wolski – long-time employee of the Section of the Historical-Geographical Dictionary of the Cracow Province in the Middle Ages at the Institute of History, Polish Academy of Sciences; currently a professor at the Institute of History of the Pontifical University of John Paul II in Cracow. He specialises in genealogy, biography and settlement in the Middle Ages and early modern times.

E-mail: radix3@wp.pl